

PRILOG PROUČAVANJU ZEMLJOPOSJEDNIČKE STRUKTURE SREDNOVJEKOVNE ISTRE* (S NAGLASKOM NA POSJEDU FREISINŠKE BISKUPIJE)¹

Darja MIHELIC
Zgodovinski institut Milka
Kosa ZRC SAZU
Ljubljana, Novi trg 2

UDK 347.251:262.3>(497.5-3 Istra)“653“

Izvorni znanstveni rad

U domaćoj je historiografiji gotovo nepoznata činjenica da su istarski posjedi koje su u 11. st. dobili freisinški biskupi odigrali vrlo važnu ulogu u širenju moći pojedinih kneževskih obitelji Svetorimskog Carstva. Naime, premda Freising te posjede možda i nije ostvario kao biskupija, ipak su njegovi biskupi obiteljskim vezama uspjeli preko njih osigurati utjecaj u Istri. Prozopografskim je pristupom izvornim podacima u članku pokazano da se to osobito odnosilo na obitelj Dießen-Andechs koja je oslanjajući se dijelom i na istarske freisinške posjede jačala i dosegla do početka 13. st. vrhunce svoje svjetovne dinastičke moći.

Ključne riječi: posjedi freisinških biskupa, Istarska markgrofovija, razvijeni srednji vijek.

Keywords: properties of the Bishops of Freising, Margravate of Istria, High Middle Ages.

Parole chiave: poderi dei vescovi di Freising, Margraviato istriano, alto medioevo.

Darovnice istarskog posjeda freisinškim ustanovama iz 1062. i 1067. g.

Poznate su brojne isprave iz šezdesetih godina 11. st. o darivanju posjeda istočnog dijela *Regnum Francorum*, tzv. *Regnum Teutonicorum* u Istri. Vladao i njegovi savjetnici u tom su se razdoblju intenzivno bavili Istrom,² što potvrđuju i dva zapisa koja spominju podjelu zemljoposjeda u Istri freisinškim ustanovama. Iako se darovnice redovito spominju

* Prošireni tekst referata održanog na Međunarodnom znanstvenom skupu povodom obilježavanja 50. obljetnice DAPA i 220. obljetnice ukinuća Pićanske biskupije, održanog u Pićnu, Gračišću i Pazinu (23. – 24. listopada 2008.).

Prijevod sa slovenskog na hrvatski jezik izradio Gracijano Kešac, prof.

¹ Opsežna detaljna studija o tom pitanju, s drugačijim naglascima: Darja MIHELIC, »Srednjeveška posest freisinške škofije v Istri – Der mittelalterliche Besitz des Hochstifts Freising in Istrien«, u: *Blaznikov zbornik – Festschrift für Pavle Blaznik*, Loški razgledi, Doneski, 11 (ur. Matjaž BIZJAK), Ljubljana – Škofja Loka, 2005., str. 61 – 73, 67 – 81.

² Walter LENEL, *Venezianisch-Istrische Studien*, Schriften der Wissenschaftlichen Gesellschaft in Strassburg, 9, Strassburg, 1911., str. 118 – 119.

u povijesnoj literaturi u kontekstu freisinškog posjeda u Istri, neće biti naodmet još jednom provjeriti njihov sadržaj.

Njemački je kralj Henrik IV. (1056. – 1106.) na zamolbu kölnskog nadbiskupa Annona, kao nagradu za vjernu službu freisinškog biskupa Ellenharda, 24. listopada 1062. podario freisinškom samostanu sv. Andrije, koji je utemeljio i sagradio spomenuti biskup, fiskalne posjede u markgrofoviji (*marcha*) Istri i u grofoviji (*comitatus*) markgrofa U(da)lrika³, u mjestima *Pyrian* i *Niwenburch*, zajedno s pripadajućim dobrima: podložnicima oba spola, dvorovima, zgradama, obrađenom i neobrađenom zemljom, poljima, livadama, pašnjacima, šumama, vodama i vodenim tokovima, pristaništima, podavanjima, mlinovima, putovima i puteljcima, izlazima i prilazima i svim ostalim pripadnostima.⁴ Navedeni imetak trebao je samostanskoj braći osigurati godišnju opskrbu, prehranu i odjeću.⁵

Isti je vladar drugom darovnicom, od 5. ožujka 1067.,⁶ na zamolbu svoje supruge, kraljice Berte, naumberškog biskupa Eppona, meißenskog markgrofa Ekkiberta i markgrofa Udalrika, a zbog zasluga freisinškog biskupa Ellenharda, dao i potvrdio u trajno vlasništvo freisinškoj crkvi, podignutoj i posvećenoj sv. Mariji i sv. Korbinijanu, sela-dvore (*villa*) Kubed (*Cvvida*), Predloka (*Lovnca*), Osp (*Ozpe*), Rožar (*Razari*), Truške (*Trvscvlo*), Šterna (? – *Steina*), Št. Peter (*Sanctepetre*) u kraju-grofoviji (*pagus*)⁷ Istra u marci (*marcha*) markgrofa Udalrika, zajedno sa svim pripadnostima, što znači s podložnicima oba spola, vinogradima, poljima, livadama, pašnjacima, šumskim lovištima i šumama, crkvama, dvorovima, zgradama, obrađenom i neobrađenom zemljom, vodama, vodotocima, mlinovima, ribnjacima, izlazima i prilazima, putevima i puteljcima, trgovištima, podavanjima, kovnicama i sa svim prihodima,⁸ tako da nikakav vladar, kralj, knez, pogranični grof ili nekakva druga viša ili niža pravna instanca ne može navedenoj crkvi darovana dobra oduzeti, otuđiti ili odricati, već da spomenuti biskup i njegovi nasljednici mogu, za korist svoje crkve, potpuno samostalno upravljati darovanim dobrima, darivati ih, zamijeniti ili s njima gospodariti kako god žele.

³ Ime se u prijepisima pojavljuje u različitim inačicama: O^odalricus, W^odaldus, Wodaldus, Udalricus, usp. *Heinrici IV. diplomata*, Dietrich v. GLADISS (ed.), Monumenta Germaniae historica (u nastavku: MGH), Diplomata regum et imperatorum Germaniae, VI/1, Hannover, 1978. (u nastavku: *Heinrici IV. diplomata*), str. 122.

⁴ ... *cum omnibus utilitatibus ad eas rite pertinentibus, hoc est mancipiis utriusque sexus areis edificiiis terris cultis et incultis agris pratis campis pascuis silvis aquis aquarumque decursibus navium stationibus theloneis molendinis viis et inviis exitibus et redditibus quesitis et inquirendis cunctisque aliis appenditiis ...*

⁵ Darovnica je u izvornim prijepisima sačuvana u Münchenu, najstariji je iz sredine 12. stoljeća; objava: MGH, *Heinrici IV. diplomata*, br. 93.

⁶ Izvornik je sačuvan u Münchenu; objava: MGH, *Heinrici IV. diplomata*, br. 187.

⁷ Riječ može značiti oboje, usporedi: Jan Frederik NIERMEYER, *Mediae latinitatis lexicon minus, Lexique latin médiéval-français-anglais, A medieval Latin-French-English dictionary*, Leiden – New York – Köln, 1997., str. 753.

⁸ ... *cum omnibus appenditiis suis, hoc est utriusque sexus mancipiis vineis agris pratis campis pascuis silvis venationibus forestis forestariis ecclesiis areis edificiiis terris cultis et incultis aquis aquarumve decursibus molis molendinis piscationibus exitibus et redditibus viis et inviis merkatis theloneis monetis quaesitis et inquirendis omnique utilitate ...*

Spomenute darovnice prvi je, još 1620. g., objavio Wiguleus Hund,⁹ a nakon toga su njihove objave tako česte da ih ni *Monumenta Germaniae historica* sve ne navodi.¹⁰ Pietro Kandler¹¹ je darovnicu iz 1067. g. pogrešno datirao. Umjesto 5., kao dan njezina nastanka navodi 7. ožujka. U sadržaju teksta izvora stoji da je dokument izdan treći dan prije ožujskih nona.¹² Prema rimskom kalendaru, ožujске su *none* bile 7. dan u mjesecu (isto tako u svibnju, srpnju i listopadu), pa je treći dan prije njih bio 5. ožujka (isto tako u svibnju, srpnju i listopadu). Kandler je prilikom izračunavanja datuma mjesec ožujak pogrešno pridodao mjesecima kod kojih su *none* bile devetog dana u mjesecu (siječanj, veljača, travanj, lipanj, kolovoz, rujna, studeni, prosinac), pa je zbog toga pogrešno datirao darovnicu, dva dana kasnije nego što je bila doista izdana, prema u njoj navedenoj dataciji.

Navedene se darovnice u korist freisinških ustanova, osim činjenice da se dodijeljeni posjed nalazi u Istri, podudaraju i po nekim nazočnim osobama i pripadnosti primatelja, kao i po dikciji i sadržajnoj naraciji.

Od osoba, koje se spominju u darovnicama, najugledniji je darivatelj posjeda, njemački kralj Henrik IV. inače najpoznatiji po ulozi koju je imao u sporu s papom za investituru. U vrijeme kada je izdana prva darovnica bio je još sasvim mlad, tek dvanaestogodišnjak. Njegov skrbnik i regent bio je kölnski nadbiskup Anno, koji je kao vladarov namjesnik 1062. – 1063. naslijedio Henrikovu majku Agnezu od Poitoua, a njega je (do 1065. g.) naslijedio nadbiskup Adalbert iz Bremena, sve dok petnaestogodišnji Henrik nije postao punoljetan 1065. g. i sam preuzeo vlast. Anno je kod svog štićenika priskrbio prvu darovnicu za Freising.

U drugoj darovnici spominju se, kao osobe koje su privoljele vladara da dodijeli posjed, njegova supruga, kraljica Berta, naumbruški biskup Eppon, meißenški pogranični grof Ekkbert te istarski pogranični grof Udalrik.

Ime Udalrik nalazimo u obje darovnice i u kontekstu teritorijalnog određenja dodijeljenog fiskalnog posjeda. Za pograničnog grofa U(da)lrika povjesničari smatraju da je bio podrijetlom iz obitelji Weimar-Orlamünde. Navodno je, u drugoj polovici pedesetih godina 11. st., naslijedio u kranjskoj krajini pograničnog grofa Eberharda iz bavarske obitelji Sempt-Ebersberg, a najkasnije 1061. g. postao još i pogranični grof u Istri (do 1070.). Tu je, navodno, dobio velike posjede od grofa Wezilina, djeda po majčinoj liniji.¹³

⁹ *Metropolis Salisburgensis Tomus Primus, continens primordia christianae religionis per Boariam et loca quaedam vicina; Catalogum videlicet et ordinariam successionem Archiepiscoporum Salisburgensium, et Coepiscoporum, Frisingensium, Ratisponensium, Pataviensium, ac Brixinensium, ... collectae a ... Wiguleo HUND ... Accesserunt praeter diplomata summor. PP. Impm. Regum, Principum &c. historiae insuper continuationem; Notae Christophori GEWOLDI ...*, Monachii 1620, str. 151 – 152, 152 – 153.

¹⁰ MGH, *Heinrici IV. diplomata*, br. 93, 187.

¹¹ Pietro KANDLER, *Codice diplomatico Istriano*, Trieste, 1986. (u nastavku: CDI), N. 105.

¹² CDI, N. 105: 3 Non. Mart.; MGH, *Heinrici IV. diplomata*, br. 187: III non. mar.

¹³ Franc KOS, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku* (u nastavku: F. KOS, *Gradivo*), III, Ljubljana, 1911., str. XL, br. 105; LENEL, *Venezianisch – Istrische Studien*, str. 118 – 119; Heinrich SCHMIDINGER, *Patriarch und Landesherr; Die weltliche Herrschaft der patriarchen von Aquileja bis zum Ende der Staufer*, Graz – Köln, 1954., str. 68; Peter ŠTIH, »Kranjska v času andeških grofov – Krain in der Zeiten der Grafen von Andechs«, *Große Andeško–Meranski, Prispjevki k zgodovini Evrope v visokem*

Bitno drugačiju tezu zastupa talijanski povjesničar Walter Landi, koji u njemu vidi Ulrika I. iz Bolzana, iz obitelji Sempt-Ebersberg.¹⁴

Freisinški biskup, kojemu se pripisuju zasluge da je, zahvaljujući odanoj i vjernoj službi, svojoj Crkvi priskrbio obje darovnice, bio je Ellenhard. On je, kao 19. biskup, u Freisinškoj biskupiji 1052. ili 1053. g. naslijedio (do 1078. g.) svoga prethodnika Nitkera. Karlo Meichelbeck¹⁵ navodi da je, možda, podrijetlom iz obitelji iz koje su kasnije potekli prvi tirolski grofovi. Navodno je bio u srodstvu s carem Henrikom III., koji ga je i postavio, ili barem predložio za biskupa. Nakon njegove smrti uspio je ishoditi da je maloljetni kralj Henrik IV., možda uz potporu kraljeve zaštitnice, carice Agneze, 1057. g. potvrdio freisinškoj Crkvi sva prava, privilegije i posjede. I nakon što je Henrik IV. postao punoljetan ostali su u prisnim odnosima.¹⁶ Ellenhard je 1062. g., sredstvima iz vlastitog i naslijeđenog imetka, pored biskupske palače dao sagraditi kolegijatnu crkvu sv. Andrije s 21 prebendarom i oficijalom. Iste godine kralj je toj crkvi, zbog Ellenhardovih zasluga, dodijelio posjed u Istri, a njegove zasluge spominju se i u drugoj darovnici, iz 1067. g., dodijeljene freisinškoj crkvi, utemeljenoj i posvećenoj sv. Mariji i sv. Korbinijanu.

Ime Ellenhard se rijetko susreće. Tako se zvao i skoro suvremeni pulski biskup bavarskog podrijetla (1072. – 1118.), za kojega Ernst Klebel tvrdi da je rodak freisinškog biskupa Ellenharda. Između 1141. i 1153. g. spominjao se, kao svjedok u Kloster-Neuburgu, izvjesni Ellenhard iz Labina. Na temelju činjenice da ova dva imenjaka freisinškog biskupa djeluju u Istri, Klebel pretpostavlja da je ovaj u Istri vodio ekspanzivnu obiteljsku politiku.¹⁷

Prostorno je opredjeljenje prvog posjeda u Istri dodijeljenog Freisingu (iz 1062. g.) da se nalazi u pograničnoj grofoviji Istri i u grofoviji pograničnog grofa Udalrika (*in marcha Histria et in comitatu marchionis O'dalrici*), dok se za drugi posjed navodi da se nalazi u kraju-grofoviji Istri, u marci pograničnog grofa Udalrika (*in pago Istria in marcha O'dalrici marchionis*). Višekratno spominjanje Istre kao grofovije i kao marke potaknulo je nekoliko rasprava na tu temu.¹⁸ S obzirom na to da je redosljed spominjanja značaja teritorijalnih jedinica u prvom primjeru »u marci (Istri) i u grofoviji (pograničnog grofa Udalrika)«, a u drugom »u kotaru-grofoviji (Istri) u marci (pograničnog grofa Udalrika)«, možemo

srednjem veku. – Die Andechs-Meranier. Beiträge zur Geschichte Europas im Hochmittelalter, Zbornik razprav mednarodnega znanstvenega simpozija, Kamnik, 22. – 23. september 2000. – Ergebnisse des internationalen Symposiums, Kamnik, 22. – 23. september 2000., Kamnik, 2001., str. 18 – 19.

¹⁴ Walter LANDI, »Tra cognatio e agnatio. Sulla provenienza degli Udalrichingi di Bolzano, conti di Appiano«, *Adelige Familienformen im Mittelalter / Strutture di famiglie nobiliari nel Medioevo*, Geschichte und Region / Storia e regione, 11/2002, n. 2, Innsbruck – Wien – München – Bozen/Bolzano, 2002., str. 37 – 72.

¹⁵ »Caput III, Ellenhardus, XIX. episcopus Frisingensis«, *Historiae Frisingensis Tomus I, Prima quinque ab adventu S. Corbiniani I. Episcopi saecula, seu Res ab anno Christi DCCXXIV usque ad ann. MCCXXIV. Frisingae gestas exhibens. ... a P. Carolo MEICHELBECK, Augustae Vindel. et Graecii 1724*, str. 249 – 275 (u nastavku: MEICHELBECK, *Historiae Frisingensis*, I).

¹⁶ *Lexicon des Mittelalters*, III, München – Zürich, 1986., stupac 1847.

¹⁷ Ernst KLEBEL, »Über die Städte Istriens«, *Studien zu den Anfängen des europäischen Städtewesens*, Reichenau-Vorträge 1955 – 1956, Vorträge und Forschungen, IV, Sigmaringen, 1975., str. 58 – 59.

¹⁸ LENEL, *Venezianisch – Istrische Studien*, str. 170 – 173.

se složiti s mišljenjem Franca Kosa da su se granice Istarske marke i Istarske grofovije podudarale.¹⁹ Pitanje značenja termina *comitatus* i *pagus* aktualno je i danas.²⁰

Koja se konkretna **mjesta** navode u darovnicama? Prva darovnica odnosi se na fiskalne posjede u mjestima *Pyrian* i *Niwenburch*, a druga na sela, odnosno dvore (*villa*), Kubed (*Cybida*), Predloka (*Lovnca*), Osp (*Ozpe*), Rožar (*Razari*), Truške (*Trvscvlo*), Šterna (? – *Steina*), Št. Peter (*Sanctepetre*).

Toponime iz prve darovnice povjesničari su različito smještali. Tako je Simon Rutar u raspravi o Podgradu na Krasu²¹ svoje tvrdnje o starosti mjesta Castelnuovo temeljio na darovnici Henrika IV. iz 1067. g.²², pozivajući se pri tom na rad Pietra Kandlera »Annali dell'Istria«. Po Rutarovu uvjerenju tom je darovnicom Henrik IV. Freisinškoj biskupiji dodijelio posjede na kraljevskoj zemlji u okolici *Piriana* i *Niwenburga*. Za *Pirian* Rutar smatra da je to pogrešno napisani naziv za *Pirpan*, odnosno *Pirpam* (za *Birnbaum*): navodno je to stara župa Hrušica sjeverno od mjesta Castelnuovo, koja se tako nazivala i u aktima tršćanskih biskupa. Zbog toga Rutar smatra kako bi bilo potrebno ispraviti Schumijevu »Urkundenbuch«²³ na str. 324. Tome se usprotivio Bernardo Benussi, koji smatra da su naselja *Pyrian* i *Niwenburch* ustvari Piran i Novigrad.²⁴ Pri tom se Benussi pozivao na citat zapisa s početka 13. st. iz djela Luigija Morteanija *Notizie storiche della città di Pirano*,²⁵ u kojemu se navodi da je Freising imao od cara *comitatum* piranskog kastruma. Na temelju piranskog izvornika istog zapisa Camillo de Franceschi, u popratnoj studiji piranskog kartulara, s pravom je zaključio da se darovnica iz 1062. nije odnosila samo na okolicu mjesta, već su se njezine pravne ingerencije širile i preko zidina piranskog kastruma.²⁶

Niti ubikacija sela, odnosno dvorova, u drugoj darovnici nije sasvim jasna. Bernardo Benussi je 1897. g. zapisao da se radi o naseljima s talijanskim nazivima Covedo, Lonche,

¹⁹ F. KOS, *Gradivo*, III, str. XXVII – XXIX.

²⁰ Usporedi: »2. Strukturen der Herrschaft im 10. Jahrhundert, 2.1 *pagus* und *comitatus*«, Giuseppe ALBERTONI, *Die Herrschaft des Bischofs, Macht und Gesellschaft zwischen Etsch und Inn im Mittelalter (9.–11. Jahrhundert)*, Veröffentlichungen des südtiroler Landesarchivs, Pubblicazioni dell'Archivio provinciale di Bolzano, 14, Bozen/Bolzano, 2003., str. 81 – 85.

²¹ Simon RUTAR, »Newhaus–Castelnuovo am Karste«, *Mitteilungen des Musealvereines für Krain*, 3, Laibach, 1890., str. 190: *Castelnuovo, der Nachfolger Carstbergs, ist jedoch viel älter, als man aus der Erzählung Valvasors entnimmt. Denn nach Kandler (Annali dell'Istria) soll schon Heinrich IV. im Jahre 1067 dem Freisinger Bischof Besitzungen auf dem königlichen Boden zu Pirian und Niwenburg geschenkt haben. «Pirian» ist nur verschrieben für Pirpan oder Pirpam (Birnbaum), und wir wissen, dass in den bischöflichen Acten von Triest die uralte Pfarre Hrušica, nördlich von Castelnuovo, immer mit diesem Namen bezeichnet wurde. ... In diesem Sinne ist Schumi's Urkundenbuch p. 324 zu korrigieren.*

²² Rutar je pogrešno datirao darovnicu. *Niwenburch* se spominje u prvoj freisinškoj istarskoj darovnici iz 1062., a ne u drugoj iz 1067. g. Što bi trebali biti Kandlerovi »Annali dell'Istria«, nije jasno. U svakom slučaju, darovnica, objavljena u CDI, N. 105, druga je darovnica (iz 1067.), a ne ona iz 1062. g. (koja spominje *Niwenburch*).

²³ Radi se o popisu toponimskih naziva u: Franz SCHUMI, *Urkunden- und Regestenbuch des Herzogthums Krain*, II., 1200. – 1289., Laibach, 1884. u. 1887., str. 324.

²⁴ Bernardo BENUSSI, *Nel medio evo, Pagine di storia istriana*, Parenzo, 1897., str. 285.

²⁵ Luigi MORTEANI, *Notizie storiche della città di Pirano*, Trieste, 1886., str. 11.

²⁶ Camillo de FRANCESCHI, »Origini e sviluppo del comune di Pirano«, *Atti e Memorie della Società istriana di Archeologia e Storia patria* (u nastavku: AMSI), 36, Parenzo, 1924., str. XXIII – XXVI.

Ospo, Rosariol, Trusche, Sterna i S. Pietro, kod kojega je u zagradi dodao »kod Buja«.²⁷ Franc Kos je u trećemu dijelu *Gradivo* (1911.) toponimske nazive navodio u slovenskom obliku: Kubed, Predloka, Ospo, Rozarijol, Truške, Šterna i Št. Peter. Kos je naveo i njihovo detaljnije prostorno određenje: *Kubed, Predloka i Rozarijol su sela u općini Dekani blizu Kopra. Sjeverno od Rozarijola je Ospo. Jugozapadno od Kubeda su Truške. Šterna i Št. Peter su sela u bujskom kotaru.*²⁸ U sažetku objave listine iz 1067. g., objavljenom u *Monumenta Germaniae historica* (1978.), dva od navedenih toponima navode se kao nerazjašnjena. To su *Steina* (Benussijeva i Kosova Šterna) i *Sanctepetre* (po Benussiju i Kosu Sv. Petar blizu Buja). U komentaru objave u *Monumenta Germaniae historica* nalazi se pojašnjenje da je *Sanctepetre* ustvari jedno od dva naselja imena S. Pietro na području Goričke ili Sv. Petar kod Postojne.²⁹ No, najizglednijim se čini da je naselje s tim imenom, koje po svojoj lokaciji čini smislenu cjelinu s ostalih šest naselja, navedenih u darovnici, Sv. Petar (San Pietro dell' Amata, kasnije privremeno Raven) sjeverno (!) od Buja.

Posjedi koji su dodjeljivani darovnicama dodijeljeni su zajedno s pripadajućim **dobrima**, koja su obuhvaćala podložnike oba spola, crkve, dvorove, zgrade, mlinove, obrađenu i neobrađenu zemlju, vinograde, polja, travnjake, pašnjake, šume i šumska lovišta, vode i ribnjake, pristaništa, putove, trošarine, trgovišta, kovnice. Dodjela prava nad šumskim i vodenim dobrima, koja su pripadala vladarevu regalu, dokazuje nam da se darovnice odnose na primarni vladarev posjed u Istri. Osim poljoprivrednih površina i obrtničkih objekata (mlinovi), zanimljivi su podijeljeni segmenti prometne infrastrukture (pristaništa), kao i elementi tržišnog gospodarstva (trgovišta, kovnice, trošarine), što jasno ukazuje kako na način dodjele posjeda, tako i na gospodarski karakter tadašnje Istre.

Istarski posjed gradeških i akvilejskih patrijarha

Osim Freisinške biskupije, u sjeverozapadnoj su Istri u 11. st. od crkvenih veleposjednika značajne posjede imali osobito gradeški i akvilejski patrijarsi, što (uz ostale vlasnike nekretnina) sustav tamošnjih posjedničkih odnosa čini još kompliciranijim.

Krajem travnja 1012. g. njemački je kralj Henrik II. (1002. – 1024.) dodijelio Akvilejskom patrijarhatu i patrijarhu Ivanu IV. (984. – 1019.) gradove Pićan (*Pedena*) i Pazin u Istarskoj grofoviji, zatim obje obale rijeke i pristanište u Plominu.³⁰ Navedeni akvilejski patrijarh nastojao je pridobiti Gradež,³¹ a osvajačku politiku prema tom gradu nastavio je i njegov nasljednik, patrijarh Popon (1019. – 1042.). On je, prema *Chronicon patriarcharum Aquileiensium alterum*, na crkvenim saborima u Rimu i Raveni, pred papom Ivanom XIX. (1024. – 1032.) i carem Konradom II. (1024. – 1039.), nastupao protiv gradeškog patrijarha Urza (1017. – 1045.) te je uspio ostvariti svoj naum da gradeška župa

²⁷ BENUSSI, *Nel medio evo*, str. 284 – 285.

²⁸ F. KOS, *Gradivo*, III, str. 150, br. 251.

²⁹ MGH, *Heinrici IV. diplomata*, str. 243 – 244, br. 187.

³⁰ F. KOS, *Gradivo*, III, br. 31; *Heinrici II. et Arduini diplomata*, MGH, *Diplomata regum et imperatorum Germaniae*, III, München, 1980., br. 243.

³¹ F. KOS, *Gradivo*, III, br. 40.

bude dodijeljena akvilejskoj Crkvi. Papa mu je podredio šesnaest biskupija, između ostalih Tršćansku, Novigradsku, Pulsku, Porečku i Koparsku, što je trebao potvrditi i car.³²

Nakon smrti pape Benedikta VIII. (1012. – 1024.) i cara Henrika II., gradeški je patrijarh Urz, brat mletačkog dužda Otona Orseola (1009. – 1026.), zbog stranačkih borbi u Veneciji, ljeti 1024. g. bio prisiljen pobjeći u Istru. To je iskoristio akvilejski patrijarh Popon, koji je zauzeo, opljačkao i opustošio Gradež, a zatim je uspio privoljeti papu Ivana XIX. da mu ovaj potvrdi vlast nad gradeškim otokom i Crkvom.³³

Papa je još iste godine primio izvještaj i druge strane.³⁴ Tako se u dokumentu iz 1024. g., koji Julius v. Pflugk-Harttung u *Acta pontificum Romanorum inedita* datira u mjesec rujanj, a Franc Kos u trećem dijelu *Gradiva* i Harald Zimmermann u *Papsturkunden 896–1046* u prosinac,³⁵ navodi da je gradeški patrijarh Urz molio papu Ivana XIX. da mu ovaj potvrdi posjede njegove Crkve na području Veneta, u Italskom Kraljevstvu i u Istarskoj grofoviji (*in comitatu Istriensi*), gdje se konkretno navode posjedi u Trstu, Kopru, Piranu, Novigradu, Poreču, Rovinju, Puli te u kaštelu sv. Jurja i drugdje.³⁶ Papa je zapovjedio kako nitko ne smije ugnjetavati gradeškoga patrijarha i njegove nasljednike na posjedima gradeške Crkve, osobito ne u piranskoj, umaškoj i sečoveljskoj župi (*in plebibus precipue Piriani, Humagi scilicet et Sitirole*). Patrijarhu je potvrdio posjede u Trstu, Kopru, piranskoj, umaškoj i sečoveljskoj župi s pripadajućim mjestima, dalje desetine, prvine i druge darove u siparskom kaštelu.³⁷ Od Popona je zatražio da gradeškomu patrijarhu Urzu vrati sve ono što mu je uzeo.³⁸

Rivalstvo među patrijarcima se nastavilo. Tako su na crkvenom saboru u Rimu 6. travnja 1026., u odsutnosti patrijarha Urza, papa Ivan XIX. i njemački car Konrad II. ponovno donijeli odluku u korist Akvileje te joj dodijelili gradešku župu.³⁹ Papa je u rujnu 1027. g. potvrdio Akvileji pravo na gradeški otok s pripadajućim pravima.⁴⁰ U ožujku 1034. g. i car Konrad II. potvrdio je gradešku župu akvilejskom patrijarhu Poponu.⁴¹

³² Isto, br. 43.

³³ Isto, br. 60, 61; Harald ZIMMERMANN, *Papsturkunden 896–1046, Zweiter Band: 996–1046*, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Denkschriften, 177, Wien, 1985. (dalje u tekstu: ZIMMERMANN, *Papsturkunden*, II), br. 560.

³⁴ F. KOS, *Gradivo*, III, br. 65; ZIMMERMANN, *Papsturkunden*, II, br. 561.

³⁵ Julius v. PFLUGK–HARTTUNG, *Acta pontificum Romanorum inedita, II., Urkunden der Päpste vom Jahre c. 97 bis zum Jahre 1197*, Zweiter Band, Stuttgart, 1884., br. 101; F. KOS, *Gradivo*, III, br. 66; ZIMMERMANN, *Papsturkunden*, II, br. 562.

³⁶ ... in Istria, in Tergeste, in Iustinopoli, Pirano, Ciuitate noua, Parentio, Ragunio, Pola atque castello sancti Georgii ac reliquorum locorum ...

³⁷ ... in Tergeste, Iustinopoli seu in predictis plebibus, Pirani scilicet, Humagi, Sizole, vel in locis ad easdem plebes pertinentibus, decimas ac primitias ceterasque offerciones in illis oblatas vel in Sipariensi castro ...

³⁸ F. KOS, *Gradivo*, III, br. 67.

³⁹ Isto, br. 74; ZIMMERMANN, *Papsturkunden*, II, br. 576.

⁴⁰ F. KOS, *Gradivo*, III, br. 76; ZIMMERMANN, *Papsturkunden*, II, br. 578.

⁴¹ F. KOS, *Gradivo*, III, br. 89; *Conradi II. diplomata*, Harry BRESSLAU (ed.), MGH, *Diplomata regum et imperatorum Germaniae*, IV, München, 1980., br. 205. Posjede u Istri imala je i Tršćanska biskupija. Tadašnji joj ih je njemački kralj Henrik III., posredovanjem akvilejskog patrijarha, potvrdio 1039. g., te

Akvilejski patrijarh je 1042. g. ponovno razorio i opljačkao Gradež.⁴² Nakon njegove je smrti papa Benedikt IX. (1033. – 1045.) 1044. g. sazvao sinodu, koja je odredila da se Gradeškom patrijarhatu i patrijarhu Urzu vrati sve ono što mu je oduzeo akvilejski patrijarh Popon. Tako su gradeškim patrijarsima potvrdili posjed u Istri, Trstu, Kopru, Piranu, Novigradu, Poreču, (Rovinju), Puli, u kaštelu sv. Jurja i drugdje.⁴³

Ova je odluka ostala na snazi nešto manje od dva desetljeća, sve dok njemački kralj Henrik IV., donator obiju spomenutih darovnica Freisingu, nije, skoro istovremeno s prvom freisinškom darovnicom, 16. prosinca 1062. udovoljio molbi novog akvilejskog patrijarha Godebolda (1049. – 1062.) te je akvilejskoj Crkvi, patrijarhu i njegovim nasljednicima potvrdio vlasnička prava nad gradeškom župom (*Gradensis plebs*), za koju je akvilejski patrijarh tvrdio da su je patrijarhu Poponu dodijelili papa Ivan XIX. i car Konrad II.⁴⁴ U potvrdi akvilejskih posjeda navodi se da je gradeška župa imala dodatne posjede na području Pule, Pirana (*Pirianum*), Kopra (*Capris*), po čitavoj Istarskoj grofoviji (*in omni Histriensi comitatu*) i drugdje.⁴⁵

Akvilejski patrijarhat je znatne posjede u Istri pridobio osobito darovnicom Ulrika II., sina istarskog pograničnog grofa Ulrika I. Weimar-Orlamünde (oko 1040. – 1070.) iz 1102. g.⁴⁶ (prema Landiju, darovatelj je Ulrik II. Ebersberg, bolzanski grof). Patrijarhat je tada pridobio veći dio sjeverne i sjeveroistočne Istre te brojna sela i kaštele. Od sela su osobito zanimljivi Šterna (*Cisterne*), Kubed (*Cavedel*) i Sv. Petar⁴⁷ sa samostanom sv. Petra i sv. Mihovila. Sela s tim nazivima dobila je, naime, darovnicom Henrika IV. 1067. g. freisinška crkva, posvećena sv. Mariji i sv. Korbinijanu!

Bliskost lokacija posjeda koji su u Istri bili dodijeljeni freisinškom samostanu sv. Andrije i freisinškoj crkvi sv. Marije i sv. Korbinijana te gradeških, odnosno, akvilejskih posjeda, navedenih u darovnicama iz 1062. i 1102. g., otvara pitanje o načinu na koji su freisinški biskupi upravljali istarskim posjedom: neposredno, preko vicegrofa ili gastalda, ili su pak dohotke dodijelili u feud crkvenim ili laičkim feudalcima. Konkretnih podataka o ovom pitanju u objavljenim izvorima nema.

Više od stotinu godina kasnije, 1173., akvilejski je patrijarh Ulrik II. (1161. – 1182.), koji je bio gospodar velikog dijela Istre, dodijelio opatiji u Beligni kod Akvileje dvor (*curia*)

joj je dodijelio i Umag (F. KOS, *Gradivo*, III, br. 103; *Heinricii III. diplomata*, Harry BRESSLAU – Paul KEHR (ed.), MGH, *Diplomata regum et imperatorum Germaniae*, V, München, 1980., br. 12).

⁴² F. KOS, *Gradivo*, III, br. 121.

⁴³ ... *in Istria, in Tergeste, Justinopoli, Pirano, item in Ciuitate noua, Parentio, Ragunio, Pola atque in castello sancti Georgii ...*, usporedi: F. KOS, *Gradivo*, III, Ljubljana, 1911., br. 128; ZIMMERMANN, *Papsturkunden*, II, br. 618.

⁴⁴ Takva darovnica nije sačuvana.

⁴⁵ F. KOS, *Gradivo*, III, br. 225; MGH, *Heinrici IV. diplomata*, br. 98.

⁴⁶ SCHUMI, *Urkunden- und Regestenbuch*, I, 777–1200, Laibach, 1882./3., br. 67; F. KOS, *Gradivo*, IV, Ljubljana, 1915., br. 5.

⁴⁷ BENUSSI, *Nel medio evo*, str. 304, F. KOS, *Gradivo*, IV, str. 3, Peter ŠTIH, *Goriški grofje ter njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem*, Ljubljana, 1994., str. 152, smještaju Sv. Petar sjeverozapadno od Buja (gdje se naselje s tim imenom doista i nalazilo).

između Seče, Sečovlja i Albucana (Loncan) kod Pirana.⁴⁸ On ili njegovi prethodnici taj su posjed dobili ili od freisinške Crkve ili su ga, posredstvom vladara, naslijedili od gradeških patrijarha.⁴⁹

Freisinške nadležnosti u Istri prema podacima s početka 13. st.

Iako manje poznat i manje citiran od dviju darovnica, koje su često bile interes povjesničara, poznat nam je još jedan dokument s početka 13. st. koji posredno spominje nadležnosti Freisinške biskupije na području Pirana. Pavle Blaznik je u raspravi o srednjovjekovnom freisinškom loškom posjedu i njegovoj kolonizaciji, za istarski posjed Freisinga južno od Trsta zapisao da se spominje samo 1067. godine.⁵⁰ Milko Kos je na separatu, koji je dobio na poklon od autora, uz rub dopisao: *i kasnije*. Slično Blazniku piše Karl Brunner u djelu *Österreichische Geschichte 907–1156* nešto više od četvrt stoljeća kasnije: »Tako je tamo (u Istri, op. a.) 1062. i 1067. g. posjede dobio i Freising. No, nade da će time dobiti i vlastito maslinovo ulje, nisu se ispunile. Kasnije o tome više nema nikakvih podataka.«⁵¹

Da ipak postoji i kasniji spomen freisinškog utjecaja u Istri, bilo je poznato Luigiju Morteianiju, koji to navodi u povijesnim zapisima o Piranu.⁵² Prema njegovu je djelu izvadak zapisa citirao Bernardo Benussi⁵³ u bilješki svoje srednjovjekovne povijesti Istre iz 1897. godine. Kasnija historiografija previdjela je postojanje izvornika, kao i navode obojice spomenutih autora.

Piranski kler i građanstvo sporili su se s Koparskom biskupijom od 1201. do 1207. g. oko prava na piransku uljnu desetinu.⁵⁴ Koparski biskup Alderik (1193./94. – 1213./16.) želio je dohodak od piranske proizvodnje ulja osigurati za svoju biskupiju, a kako mu Piran tu daću nije želio plaćati, kaznio ga je zabranom obavljanja službe Božje. Budući da su

⁴⁸ CDI, N. 153; F. KOS, *Gradivo*, IV, br. 536; Camillo de FRANCESCHI, *Chartularium Piranense, Raccolta dei documenti medievali di Pirano, I. (1062–1300)*, AMSI, 36, Parenzo, 1924. (dalje u tekstu: *Chartularium Piranense*, I), br. 2.

⁴⁹ FRANCESCHI, »Origini e sviluppo«, str. XXV.

⁵⁰ Pavle BLAZNIK, *Das Hochstift Freising und die Kolonisation der Herrschaft Lack im Mittelalter*, Litterae Slovenicae, V, München, 1968., str. 3: *Am wenigsten wichtig war der Besitz in Istrien, südlich von Triest. Wir begegnen ihm als Freisinger Eigentum nur im Jahre 1067, als König Heinrich IV. dem Freisinger Hochstift sieben Dörfer im nordwestlichen Teile der Halbinsel verlieh.*

⁵¹ Karl BRUNNER, *Herzogtümer und Marken, Vom Ungarnsturm bis ins 12. Jahrhundert*, Wien, 1994., str. 164: *Istrien war schwieriger Grenzraum, im Sinne der Sache und manchmal im Wortsinn eine Mark. Ein großer Teil der Halbinsel war Imunitätsgebiet der Bistümer und geistlichen Stifte. Aber selbst weit entfernte Interessen wurden geltend gemacht. So bekam 1062 und 1067 auch Freising dort Besitzungen. Die Hoffnung auf eigenes Olivenöl erfüllte sich aber nicht, man hört später nichts mehr darüber.*

⁵² Usp. bilj. 25.

⁵³ Usp. bilj. 27.

⁵⁴ *Chartularium Piranense*, I, br. 11 – 65, 65 a; Luigi MORTEANI, »Sulla lite per la decima dell'olio tra i vescovi di Capodistria ed il clero e popolo piranese«, *Archeografo Triestino*, n. s. 21, Trieste, 1896. – 1897., str. 249 – 265; Darja MIHELIC, »Piransko olje in koprsko škofija (začetek 13. stoletja)«, *Acta Histriae* 9/2, Koper, 2001., str. 311 – 320; Darja MIHELIC, »Bog je najprej samemu sebi brado ustvaril. Spor med koprsko škofijo in Pirančani za dajatev od pridelka olja (začetek 13. stoletja)«, *Ad fontes, Otorepčev zbornik* (ur. Darja MIHELIC), Ljubljana, 2005., str. 97 – 125.

molbe stanovnika Pirana da tu kaznu opozove bile uzaludne, žalili su se samome papi⁵⁵ te je naposljetku došlo do imenovanja crkvenih sudaca koji su trebali odlučiti o sporu.

Usljedila su saslušanja svjedoka obiju strana.⁵⁶ Prilikom svjedočenja 18. prosinca 1201. trinaest je svjedoka izjavilo da je notara Dominika, koji je zapisao povjerljive dokumente predstavnicima piranskog klera i župljana u sporu, prije otprilike pola godine (dakle, ljeti 1201. g.) za notara postavio piranski grof, odnosno podestat Bertold. Šestero ih je tvrdilo da je ovaj pravo postavljanja notara primio neposredno od freisinškog biskupa, kojemu je to pravo dodijelio vladar (*imperator*). Dvojica su svjedoka izjavila da je Bertold pravo na postavljanje notara, kao i grofovstvo, dobio posredno, od grofa Majnharda, ovaj, navodno, od freisinškog biskupa, a freisinški biskup od samog vladara (*imperator*).

Dokument su, prema izvornim zapisima piranskog arhiva (radi se o tri izvorna zapisa: prvi sa saslušanjima jedanaest svjedoka, drugi dvojice i treći, duplikat prva dva, svih trinaest svjedoka),⁵⁷ *in extenso* objavili Luigi Morteani⁵⁸ i kasnije Camillo de Franceschi.⁵⁹ Morteani ga je datirao oko 1220. g., što je, najvjerojatnije, krivo navelo Milka Kosa da ga u petom dijelu *Gradiva* vremenski datira *prije 1216. g.*⁶⁰

I u ovom nas dokumentu zanimaju neke od osoba koje se u njemu spominju. Grof Majnhard, kojega inače spominju samo dva svjedoka, mogao bi biti ili gorički grof Majnhard II. (1158. – oko 1232.) ili Majnhard Šumberčki, koji se u istarskim dokumentima između 1141. i 1183. g. spominje kao istarski grof. Bio je namjesnik markgrofa i odvjetnik porečke Crkve, od koje je dobio kaštel Pazin i još jedan posjed.⁶¹

Luigi Morteani je u povijesnim bilješkama o gradu Piranu (1886.) smatrao da je grof Majnhard, koji se spominje u iskazima svjedoka glede uljne desetine, ustvari gorički grof, koji je, navodno, u piranski kaštel investirao izvjesnog grofa Bertolda, koji je vjerojatno bio *burgravio*.⁶² To je navelo Milka Kosa da u petome dijelu *Gradiva* (1928.) grofa Majnharda navede kao goričkog grofa,⁶³ a slično je, pola stoljeća kasnije (1975.), u raspravi o istarskim

⁵⁵ *Chartularium Piranense*, I, br. 16.

⁵⁶ Konačna presuda donesena je u korist piranske crkve, kojoj je dodijeljena uljna daća, na koju Koparska biskupija nikada nije ni imala pravo. Koparski biskup dobio je druge prihode: ubrao je četrdesetinu za siromaha i četrdesetinu za gradnju crkava te novčanu odštetu od 278 libri kao naknadu za izgubljeni spor. Ovu je odluku 1206. (1207. g.) potvrdio i papa (*Chartularium Piranense*, I, br. 65 a).

⁵⁷ Slovenija, Pokrajinski arhiv Koper, podružnica Piran (SI PAK PI), *Listine*, br. 15, 16, 18.

⁵⁸ LUIGI MORTEANI, »Documento del 1220 circa«: dopuna članku: MORTEANI, »Sulla lite«, str. 256 – 265.

⁵⁹ *Chartularium Piranense*, I, br. 22, 23.

⁶⁰ MILKO KOS, *Gradivo*, V, Ljubljana, 1928., br. 250.

⁶¹ ŠTIH, *Goriški grofje*, str. 86 – 87, 140 – 141, 150 – 151.

⁶² MORTEANI, *Notizie storiche della città di Pirano*, str. 11: *La donazione fatta ai vescovi di Frisinga (1062) è importante, perchè stà in relazione con un cenno fatto in un documento posteriore del 1201, dal quale rilevasi che i suddetti vescovi avevano in Pirano diritti d' investitura ch' essi conferirono nella seconda metà del secolo XII° al conte Mainardo di Gorizia, il quale a sua volta investisce del nostro castello un certo conte Bertoldo, che sarà stato probabilmente burgravio.*

⁶³ M. KOS, *Gradivo*, V, str. 135.

gradovima pisao Ernst Klebel. On smatra da je grad Piran 1201. g. bio u rukama goričkih grofova, koji su tamo namještali »burggrofove«.⁶⁴

Suprotno ovim stajalištima bilo je mišljenje Camilla de Franceschija, koji u uvodnoj studiji piranskog kartulara (1924. g.)⁶⁵ navodi kako je iz svjedočenja glede uljne desetine postalo jasno da je pravna jurisdikcija nad Piranom u drugoj polovici 12. st. s infeudacijom prešla na Majnharda *di Schwarzenburg* (Majnharda Šumberčkog).

Izjave dvojice svjedoka iz izvornog dokumenta, koji su prilikom saslušanja spomenuli grofa Majnharda i njegovo navodno ustupanje Bertoldu grofovstva nad Piranom, kao i pravo namještanja notara, prevladale su u historiografiji nad izjavama šestero saslušanih koji Majnharda nisu spominjali te su svjedočili da je Bertold dobio ovlasti neposredno od Freisinga. Bertolda, koji je pola godine ranije namjestio notara Dominika, saslušani svjedoci nazivali su isključivo po imenu s dodatkom grof (*comes*), grof kastruma (*castris*), grof *terre*, piranski grof, piranski podestat (*potestas*), grof i podestat kraja (*loci*).

Tko je bio grof Bertold? Milko Kos je u pojašnjenjima prilikom objave dokumenta o piransko-koparskom sporu oko uljne desetine, koji je pogrešno datirao desetljeće i pol kasnije (pred 1216.), izrazio dvojbu glede njegova identiteta: *Iz kojeg je roda izvira taj grof Bertold nije mi poznato. Markgrof Bertold IV. iz roda Andeških umro je već 1204. g. (vidi br. 77).*⁶⁶ Da je točno datirao dokument (18. prosinca 1201.), Kosu bi bilo jasno da je Bertold, koji se spominje u zapisu, njemu znani markgrof Bertold iz kuće Andeških (1188. – 1204.), inače viđena osoba svoga vremena. Njegovi roditelji bili su istarski markgrof Bertold III. i Hedviga Wittelsbach. Bio je istarski markgrof te dalmatinski, hrvatski i meranski vojvoda.

Da je osoba koja se spominjala prilikom svjedočenja bio doista spomenuti grof Bertold govori i činjenica da je investitura u notarijat u to vrijeme bila isključivo pravo grofa ili markgrofa; izvodila se osobno, a ne preko posrednika.⁶⁷ Isto tako, prilikom svjedočenja u sličnom sporu 1201. g., glede izolske uljne desetine između koparskog biskupa i opatice samostana sv. Marije kod Akvileje, navodi se da su dva izolska notara bila namještena od markgrofa Bertolda.⁶⁸

Uostalom, zašto bi Freising pravo na investituru u notarijat, koje je primio od vladara, prenosio na Goričke, Šumberčke ili Andeške? Tko su bili freisinški biskupi, koji su stolovali u Freisingu za vrijeme oba Majnharda i Bertolda prije prosinca 1201. g., kada je nastao zadnji dosad poznati zapis koji spominje freisinške ovlasti u Istri, točnije, na području Pirana? Odgovor na postavljeno pitanje mogle bi dati eventualne veze između freisinških biskupa i spomenutih istarskih velikaša.

Suvremenici Majnharda Šumberčkog među freisinškim biskupima bili su Oton I. (1137. – 1158.) i Adalbert I. (1158. – 1184.). Bertoldovi suvremenici bili su biskupi Adalbert I.

⁶⁴ KLEBEL, »Über die Städte Istriens«, str. 58.

⁶⁵ FRANCESCHI, »Origini e sviluppo«, str. XXV.

⁶⁶ M. KOS, *Gradivo*, V, br. 250, str. 134.

⁶⁷ FRANCESCHI, »Origini e sviluppo«, str. XXVI.

⁶⁸ CDI, N. 190.

i Oton II. (1185. – 1220.). Majnhard Gorički je uz ovu dvojicu doživio još i freisinške biskupe Gerolda (1220. – 1229.) i Konrada (1230. – 1248.). Pregledom poznatih zapisa iz razdoblja između 1141. i 1232. g. nije moguće otkriti povezanost nekoga od spomenutih Majnharda i freisinških biskupa.

Sasvim je drugačija situacija kada govorimo o Bertoldu. On se u zapisima više puta pojavljuje uz freisinškog biskupa Adalberta, povremeno i uz biskupa Otona II. Bio je prisutan i kada je Freising sudskom presudom 1180. g. dobio pravo na prijelaz preko mosta u Veringenu,⁶⁹ značajnog zbog trošarina i trgovine solju. Nalazimo ga i među svjedocima kada su 1180. g. freisinški biskup Adalbert i svetokriški opat Henrik, na poziv pape Aleksandra III., presudili da krčki (biskupija Gurk u Koruškoj, slovenski Krka, op. prev.) kanonici i ministerijali nemaju pravo birati krčkog biskupa, već je to u nadležnosti Salzburga.⁷⁰ Biskup Adalbert je markgrofu Bertoldu III. i njegovu sinu (našem) Bertoldu IV., vojvodi Dalmacije i Hrvatske, 1182. g. dodijelio odvjetništvo u brdima Briksenške, Tridentske i Churške biskupije.⁷¹ Bertold je bio među svjedocima i kada je 1189. g. u Beču car Fridrik I., prije odlaska u Svetu zemlju, kamo je uz vladara krenuo i sam Bertold, poklonio freisinškom biskupu Otonu II. razna prava u Austriji.⁷²

Kako to da je Bertold bio tako blizak Freisingu i istovremeno njegova produžena ruka u Istri? Mogu li se utvrditi i nekakve rodbinske veze između freisinških biskupa i Bertoldove rodbine Andeških? Dok o podrijetlu freisinškog biskupa Adalberta ne znamo pojedinosti, za biskupa Otona II. navodi se u četvrtoj knjizi *Traditionum Frisingensium* da su njegovi roditelji bili švapski grof Dietpold iz Berga i Gizela, grofica iz Dießena. Supružnici su imali šestoricu sinova, od kojih su četvoricu namijenili za duhovni poziv. Bili su to: Dietpold (Theobald) Passauski, Henrik Würzburški, Manegold Passauski i Oton Freisinški. Preostala dva brata bili su Bertold i U(da)lrik, koji je u Passauu trebao naslijediti brata Manegolda.⁷³

Dießen, iz kojeg je dolazila grofica Gizela, bio je jedan od središta gospoštija grofova Andeških. Obiteljsko stablo andeških i dießenskih grofova pokazuje da su istarski markgrof Bertold III., otac (našeg) Bertolda IV. Meranskog i Gizela, majka freisinškog biskupa Otona II., brat i sestra. Prema tome, iz iznesenog je razvidno da je Bertold, koji je prilikom spora između stanovnika Pirana i Koparske biskupije oko uljne desetine 1201. g. namjestio piranskog notara Dominika, te je, prema svjedočenju šestoro svjedoka, svoja ovlaštenja primio neposredno od freisinškog biskupa, bratić freisinškog biskupa Otona II. To je

⁶⁹ MEICHELBECK, *Historiae Frisingensis*, I, str. 365 – 367; F. KOS, *Gradivo*, IV, br. 629.

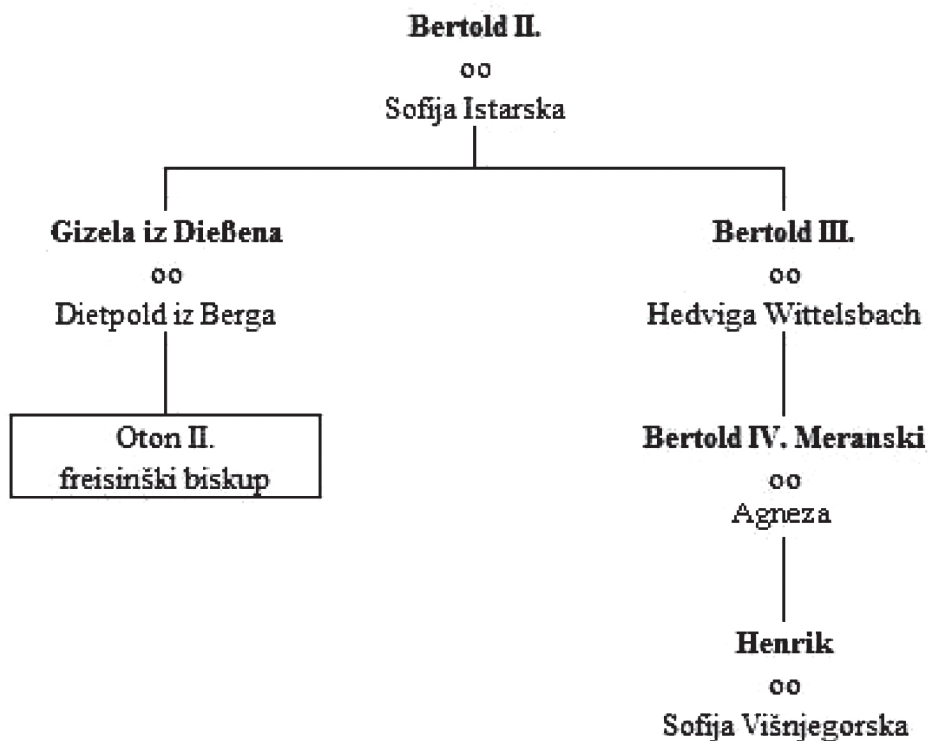
⁷⁰ MEICHELBECK, *Historiae Frisingensis*, I, str. 374 – 375; F. KOS, *Gradivo*, IV, br. 624.

⁷¹ MEICHELBECK, *Historiae Frisingensis*, I, str. 370 – 371; Joseph ZAHN, *Codex diplomaticus austriaco-frisingensis, Sammlung von Urkunden und Urbaren zur Geschichte der ehemals freisingischen Besitzungen in Österreich*, Fontes rerum Austriacarum, Oesterreichische Geschichts-Quellen, Diplomataria et acta, XXXI, Wien, 1870., br. 119; F. KOS, *Gradivo*, IV, br. 658.

⁷² MEICHELBECK, *Historiae Frisingensis*, I, str. 379 – 380; ZAHN, *Codex diplomaticus austriaco-frisingensis*, br. 122.

⁷³ MEICHELBECK, *Historiae Frisingensis*, I, str. 377.

razvidno i iz podatka iz 1215. g.,⁷⁴ u kojemu se spominje rodbinska povezanost istarskog markgrofa Henrika, sina Bertolda IV. i freisinškog biskupa Otona II. Tu se za Henrika navodi da je Otonov nećak (*nepos*). Ustvari, ovdje nije riječ o pravom nećaku (sinu brata ili sestre), već o bratićevu sinu (Bertolda IV.). I Meichelbeck navodi, pozivajući se na isti podatak, da je istarski markgrof Henrik bio rođak freisinškog biskupa Otona, budući da je njegov djed Bertold bio brat Otonove majke Gizele.⁷⁵

Iako Freising svoje istarske posjede možda i nije ostvario kao biskupija, ipak su njegovi biskupi rodbinskim vezama uspjeli osigurati utjecaj u Istri i blisku povezanost svoje biskupije s freisinškim posjedom u njoj. Biskupski je posjed istovremeno predstavljao instrument kojim je obitelj Dießen-Andechs jačala svoju svjetovnu dinastijsku moć. Ta je obitelj, naime, dio svojih muških potomaka planski usmjeravala na utjecajne crkvene položaje s kojih su oni potom, kao crkveni dostojanstvenici, djelovali u korist obiteljskih interesa.⁷⁶

⁷⁴ M. KOS, *Gradivo*, V, Ljubljana, 1928., br. 245.

⁷⁵ MEICHELBECK, *Historiae Frisingensis*, I, str. 395: ... *Hainricus Histriae Marchio, Ottonis Episcopi nostri consanguineus (quippe cujus avus Bertholdus Gislæ, quæ Mater Ottonis fuerat, frater fuit) ...*

⁷⁶ Oton II. je svoju rodbinsku privrženost iskazao i tada, kada je Henrikovoj supruzi Sofiji potvrdio feud njezina oca, grofa Alberta Višnjegorskog, usporedi: MEICHELBECK, *Historiae Frisingensis*, I, str. 378; SCHUMI, *Urkunden- und Regestenbuch*, II., br. 19; M. KOS, *Gradivo*, V, br. 157.

SAŽETAK

Prilog proučavanju zemljoposjedničke strukture srednjovjekovne Istre (s naglaskom na posjedu Freisinške biskupije)

Prilog najprije obnavlja sadržaj dviju u literaturi znanih i citiranih darovnica istarskog fiskalnog vlasništva njemačkog kralja Henrika IV. freisinškim ustanovama: samostanu sv. Andrije (1062.) i crkvi posvećenoj sv. Mariji i sv. Korbinijanu (1067.). Navedene darovnice su, osim činjenice da se posjed nalazi u Istri, slične i po nekim u njima spomenutim osobama: darovatelj je njemački kralj Henrik IV., primatelji su u oba primjera freisinške ustanove, u oba zapisa se spominje granični grof Ulrich, nadalje freisinški biskup Ellenhard, čije se odano i vjerno služenje spominje kao razlog tim darovanjima. Predmet prve darovnice su fiskalna prava u krajevima *Pyrian* i *Niwenburch*, dok su predmet druge sela, odnosno kašteli Kubed (*Cvvida*), Predloka (*Lovnca*), Osp (*Ozpe*), Rožar (*Razari*), Truške (*Trvscvlo*), Šterna (*Steina*) i Sv. Petar (*Sanctepetre*). Povjesničari su različito smjestili toponime iz prve darovnice, ali i položaj sela, odnosno kaštela iz druge darovnice nije u potpunosti dorečen. Darovnice spominju niz pogodnosti gospodarskog značaja. Među crkvenom gospodom u sjeverozapadnoj Istri 11. stoljeća, gradeški i akvilejski patrijarsi su, osim freisinških ustanova, imali velike posjede što tvori raznoliku sliku tadašnjih vlasničkih odnosa. Posjed koji spominje darovnica Akvileji iz 1062. i iz 1102. godine se nalazi na sličnim lokacijama kao posjedi koji su bili podijeljeni spomenutim freisniškim ustanovama.

Znatno manje poznata i još manje citirana u vezi s freisniškom istarskom imovinom je spomen nadležnosti freisinške biskupije na piranskom području iz početka 13. stoljeća. Između 1201. i 1207. piransko svećenstvo i građanstvo sudilo se s koparskom biskupijom za piransku uljnu desetinu. Dana 18. prosinca 1201. godine je trinaest saslušanih u svom svjedočenju izjavilo da je notara Dominika, koji je zapisao darovnice predstavnicima piranskog svećenstva i vjernika u tom sporu, za notara postavio piranski grof, odnosno podestat Berthold. Šest svjedoka je tvrdilo da je pravo imenovanja notara primio neposredno od freisinškog biskupa, a njemu je to pravo dodijelio vladar. Prema svjedočenju dva svjedoka pak, Berthold je dobio pravo imenovanja notara (kao i grofova) posredno od grofa Majnharda koji ga je dobio od freisinškog biskupa, a freisinškom ga je biskupu dodijelio vladar.

U zapisu nas zanimaju neke spomenute osobe, u prvom redu grof Majnhard i grof Berthold. Ovaj posljednji je, zapravo, granični grof Berthold IV. iz obitelji Andechs (1188. – 1204.). Njegovi roditelji su bili granični grof Berthold II. i Hedviga Wittelsbach. Osim što je bio istarski granični grof (1188. – 1204.), bio je i dalmatinski, hrvatski i meranski vojvoda (?1180. – 1204.).

Na pitanje odakle takva naklonost Freisinga prema obitelji Andechs postoji jednostavan odgovor. Istarski granični grof Berthold III., otac Bertholda IV. Meranskog i Gizela Diebenska, majka freisinškog biskupa Otona II. bili su braća. Berthold IV., koji je na suđenju za uljnu desetinu između Piranaca i koparske biskupije 1201. imenovao piranskog notara

Dominika, a to je pravo, prema svedočenju već spomenutih svjedoka, dobio neposredno od freisinškog biskupa, svog bratića.

Obitelj Dießen-Andech je promišljeno usmjeravala dio muškog potomstva na utjecajne crkvene položaje među kojima i na položaj freisinškog biskupa. Njihovi potomci nisu zaboravili na svoje porijeklo čak ni u ulozi crkvenih funkcionara i sistematično su učvršćivali laičku vlast i dinastijski posjed svoje rodbine.

SUMMARY

Contribution to the study of the land property structure of the Medieval Istria (with a focus on the property of the Diocese of Freising)

This contribution firstly reproduces the content of the two widely known and quoted deeds of donation of the Istrian fiscal ownership of the German King Henry IV to the institutions of Freising: Monastery of St. Andrew (1062) and Church dedicated to St. Mary and St. Corbinian (1067). Apart from the facts that both estates were located in Istria, the deeds of donation were similar because of some persons who are mentioned in them: the donor is the German King Henry IV, and in both cases the donees are Freising institutions, both records mention the Margrave Ulrich, and Ellenhard, the Bishop of Freising, whose loyal and faithful service is mentioned as the reason for these donations. The subject of the first deed of donation is the fiscal rights to the places *Pyrian* and *Niwenburch*, while the subject of the second deed is villages and castles Kubed (*Cybida*), Predloka (*Lovnca*), Osp (*Ozpe*), Rožar (*Razari*), Truške (*Trvscvlo*), Šterna (*Steina*) and Sv. Petar (*Sanctepetre*). Historians have allocated the place names contained in the first deed in various ways, but also the locations of the villages and castles of the second remain quite vague. The deeds of donation mentioned a series of privileges of economic importance. Among the church nobility in north-western Istria in the 11th century, the Patriarchs of Grado and Aquileia, together with the institutions of Freising, possessed vast land properties, which creates a varied picture of the contemporary proprietary relationships. The properties mentioned by the Deeds of Donation to Aquileia in 1062 and 1102 are found in the same location as the properties which were given to the above mentioned institutions in Freising.

Considerably less known and even less quoted in relation to the Freising Istrian properties is the document mentioning the jurisdiction of the Diocese of Freising over the Piran area dated to the beginning of the 13th century. Between 1201 and 1207 the clergy and citizenry were involved in a lawsuit with the Diocese of Koper regarding the oil tithe of Piran. On 18 December 1201 thirteen people bore witness that Notary Dominik, who wrote the Deeds of Donation to the representatives of the Piran clergy and citizenry in the said dispute, was appointed notary by the Count of Piran, i.e. by Podestat Berthold. Six witnesses confirmed that the right to appoint the notary was granted to him directly

by the Bishop of Freising, who in his turn received it from the monarch. According to the testimony of two witnesses, Berthold would have received the right to appoint the notary (and of the counts) indirectly from Count Meinhard who received it from the Bishop of Freising to whom it was granted by the monarch.

There are a few very interesting people mentioned in the record, first of all Count Meinhard and Count Berthold. The latter is, in fact, Margrave Berthold IV of the Andechs Family (1188-1204). His parents were Margrave Berthold II and Hedwiga Wittelsbach. Apart from being the Margrave of Istria (1188-1204), he was Duke of Dalmatia, Croatia and Merania (?1180-1204).

The question where the affection of the Freisings to the Andechs Family stemmed from has a simple answer. The Istrian Margrave Berthold III, father of Berthold IV of Merania, and Gisela von Dießen, mother of Otto II, the Bishop of Freising, were siblings. Berthold IV, who in the lawsuit between the people of Piran and the Diocese of Koper regarding the oil tithe, appointed the Notary Dominik of Piran in 1201, after receiving this right, as witnessed by the above mentioned witnesses, directly from the Bishop of Freising, his cousin.

The Dießen-Andechs Family deliberately guided a part of the male posterity to influential ecclesiastical positions, such as the position of the Bishop of Freising. Their descendants did not forget their origins, not even as church officials, and systematically strengthened the lay government and dynastic property of their relatives.

RIASSUNTO

Contributo allo studio della struttura catastale dell'Istria medievale (con particolare riferimento alla proprietà della diocesi di Freising)

Nell'articolo viene riportato il contenuto di due documenti sulla donazione, noti e citati nella letteratura, dei beni fiscali istriani da parte del re tedesco Enrico IV alle istituzioni di Frisinga: al Convento di Sant'Andrea (1062) e alla chiesa dedicata a Santa Maria e San Corbiniano (1067). I documenti sopra citati, oltre al fatto che i poteri si trovano in Istria, presentano anche altre somiglianze, per esempio alcune persone citate: il donatore è il re tedesco Enrico IV, i riceventi in ambedue i casi sono le istituzioni di Frisinga, in tutti e due i documenti viene menzionato il conte confinario U(da)lrik, ed infine il vescovo di Frisinga Ellenhard, il cui fedele servizio era il motivo per le donazioni. L'oggetto del primo documento di donazione sono i diritti fiscali nei paesi di *Pyrian* e *Niwenburch*, e del secondo i villaggi e castelli, *Kubed (Cybida)*, *Predloka (Lovnca)*, *Osp (Ozpe)*, *Rožar (Razari)*, *Truške (Trvscvlo)*, *Šterna (Steina)*, *Št. Peter (Sancte Petre)*. Gli storici hanno ubicato diversamente i toponimi del primo documento, allo stesso modo non è del tutto chiara l'ubicazione dei villaggi e castelli del secondo.

Nell'ambito della Chiesa, oltre alle istituzioni di Frisinga, nel nord-ovest dell'Istria avevano ampi possedimenti anche i patriarchi di Gorizia e d'Aquileia. L'ubicazione dei possedimenti menzionati nei documenti di donazione ad Aquileia, nel 1062 e nel 1102, è prossima all'ubicazione di quelli assegnati alle suddette istituzioni di Frisinga.

Il fatto molto meno noto e citato, riguardo ai possedimenti istriani della Diocesi di Frisinga, è la menzione della giurisdizione del vescovado di Frisinga sul territorio di Pirano d'Istria agli inizi del Duecento. Tra il 1201 ed il 1207 durava la controversia fra il clero e i cittadini di Pirano da una parte e la Diocesi di Capodistria dall'altra, per la decima piranese in olio. Tredici testimoni all'udienza di 18 dicembre 1201 hanno dichiarato che il notaio Domenico, il quale ha compilato il documento di donazione ai rappresentanti del clero e dei fedeli piranesi in questa causa, era stato nominato da Bertold, conte e podestà di Pirano. Sei testimoni dichiaravano che Bertold aveva assunto il diritto di nominare il notaio direttamente dal vescovo di Frisinga, a cui questo diritto era precedentemente assegnato dal sovrano. Secondo due altri testimoni Bertold ha ricevuto questo diritto (come pure il titolo di conte) indirettamente dal conte Meinhard, che lo aveva ricevuto dal vescovo di Frisinga, il quale a sua volta lo aveva ricevuto dal sovrano.

Qui ci interessano alcune tra le persone menzionate, soprattutto i conti Meinhard e Bertold, trattandosi del conte confinario Bertold IV della famiglia degli Andeks (1188-1204). I suoi genitori erano il conte Bertold III e Hedvika Wittelsbach. Era conte confinario istriano (1188-1204), e duca di Dalmazia, di Croazia e di Merano (?1188-1204).

Ma come mai questa benevolenza di Frisinga verso la famiglia degli Andeks? La risposta è facile: il conte Bertold III, padre del conte Bertold IV di Merano, e Gisela di Dießen, madre del vescovo di Frisinga, Otto II, erano fratello e sorella. Bertold IV, che nella causa per la decima piranese in olio aveva nominato Domenico a notaio, secondo sei testimoni ne aveva infatti ricevuto il diritto direttamente dal vescovo di Frisinga Otto II, suo cugino.

La famiglia dei Dießen-Andeks indirizzava consapevolmente una parte dei successori maschili verso le posizioni ecclesiastiche autorevoli, tra le quali anche quella del vescovo di Frisinga. I loro discendenti anche nella carica di funzionari ecclesiastici non dimenticavano le proprie origini e si impegnavano a rafforzare il potere mondano e i possedimenti dinastici della loro parentela.